

ГРЪЦКИ ЖИТИЯ И СЛУЖБИ ЗА СВ. ИВАН РИЛСКИ

Димитриос ГОНИС (Атина)

I. Интересът на гърците към книжовните текстове на Търновската школа

Православните гърци с известно закъснение започват да проявяват интерес към определени произведения на Търновската книжовна школа. За такъв интерес можем да говорим от XVII до началото на XX век. Това забавяне не трябва да ни учудва, защото то е неразривно свързано с националното пробуждане на гръцкия народ и с разбирането за православните, че те принадлежат към различни народи, всеки един от които почита (или би трябвало да почита) Бога на своя майчин език. Всичко това е насочило вниманието на православните гърци и към житията на светците на другите православни народи, в това число и на българите. Така че, ако те са искали да участвуват съзнателно в почитта към светците на своите братя българи, необходимо е било да познават житията на техните светци. Ако пък са искали да ги почитат на майчиния си език, трябвало е да имат и синаксара, и житията им, въз основа на които да съставят служби на гръцки език. Превод на службите в буквалния смисъл на думата не е могло да се извърши, защото, както е известно, химните са поетически текстове в стихотворен размер, който не винаги може да се запази в езика, на който се превежда.

Тази активност безспорно е ясен израз и на общността на православните народи от Балканския полуостров. Светците на един народ трябва да станат и светци на другите православни народи. Това се постига не само чрез едно просто богослужебно споменаване в деня, в който се почита паметта на определен светец, а главно чрез включването на синаксарни текстове в богослужебните книги и чрез съчиняване на нови служби.

Местата, където се правят преводите, преработките на житията, синаксарите и се съставят службите, са преди всичко румънските воеводства и Света Гора, а на второ място — Цариград. Дори когато това се из-

вършва другаде, изходният пункт отново трябва да се търси в горепосочените области. Тези области са били най-подходящи за подобна дейност. На Света Гора — Атон живеели заедно монаси от почти всички православни страни. Много от тези монаси били не само двуезични, но и притежавали високо или поне добро образование. Следователно сътрудничеството между разноезичните монаси и при превеждането на жития и синаксари било лесно. В румънските воеводства също живеели заедно представители на много православни народи (българи, гърци, румънци, албанци и др.). Там имало условия не само за изготвяне на преводи, но и за издаване на текстове. В ръкописите на местните библиотеки можело да се намерят средновековни български текстове, а така също и румънски преводи и преработки на текстове от Търновската книжовна школа. Накрая, там били особено почитани някои светци, чиито жития били написани от представители на Търновската книжовна школа. В Белиград още от 1330 г. се намирали мощите на св. Йоан Нови, а пренасянето през 1642 г. на мощите на св. Параскева (Петка) Епиватска от Цариград в Яш, преместило по същество центъра на почитта към тази светица на север от Дунав. Църквата в Яш, където били положени мощите на св. Петка, се превърнал в център за поклонение на преминаващите православни християни. И не на последно място, Цариград като седалище на Цариградската патриаршия и на етнархията на ромейския или православния род подхранвал и усилвал стремежите на православните народи за сближаване. Изразители на тези стремежи понякога били отделни личности.

Със съставянето на жития, синаксари и служби на тук посочените и на други светци се занимавали не само местни, но и други гърци от различни области на Османската империя. Те били обикновено клирици и монаси. Независимо от това в тази богоугодна дейност главна роля играели не само гърци, които знаели славянобългарски, но и български монаси. На Атон такъв класически случай е двойката монаси от Хилендарския манастир — Серафим и йеромонах Йона — които си сътрудничили със св. Никодим Светогорец при изработването на превод на синаксара за св. Иван Рилски. В Цариград йеромонах Дамаскин още като студент в Богословската школа на остров Халки ще ни даде един прекрасен превод на житието на същия български светец. За тези дейности обаче ще говорим подробно в следващите страници на това изследване.

Що се отнася до *формата* на новите творения на гръцки език, не можем да говорим за голямо разнообразие. Преводите са изключение, докато преработките са правило. В много редки случаи се правят дословни преводи на цял текст или на откъси от него. Преобладават преди всичко свободният превод и преработките. Последното е лесно обяснимо, защото съставителите на преработките са искали да пригледат тези трудове към тогавашната действителност и да наставляват вярващите. Това особено ясно проличава в мъченичеството на св. Йоан Нови (Белградски).

Тези преработки не винаги са дело на гръцки клирици и монаси, понеже понякога те черпят своите първообрази за преработки от писатели със същото вероизповедание. Това в изключителна степен важи пак за гръцките преработки на мъченичеството на св. Йоан Нови. Днес е сигурно, че за гръцките преработвачи като оригинал са послужили румънските преработки на Теодосий, игумен на манастира Нямц, и на митрополит Варлаам. Понякога преработките ставали по необходимост. Преработвачите не знаели чуждите езици, от които са превеждали, и са използвали текстовете с помощта на други лица. Така обаче те нямали възможност да направят отговорни и точни преводи, а рамките на създаването на преработките се разширявали, защото техните помощници — „преводачи“ в повечето случаи им давали просто едно резюме на текста.

Езиковият инструментариум на преводите, преработките на житията и синаксарите се движи между двата полюса на гръцкия език. Едни произведения са написани на архаизираща катаревуса (книжовен език), а други на новогръцко койне (народен език). Текстовете на новогръцко койне са изпъстрени с множество разговорни думи от тази епоха. Това са текстове, пълни с прелест и красота. Съставителите им били заинтересувани техните творения да бъдат разбирани от всички, да станат притежание на всички вярващи, дори и на слабообразованите. В това отношение преводачите-преработвачи не правят нещо ново. Те просто продължават традицията на византийските биографи на светците, които често са използвали разговорния език на своята епоха.

Изборът на агиографски текстове от Търновската книжовна школа за превод и преработка на гръцки език не е случаен. Той е направен по няколко ясни критерия:

1) Избирани са светци, които били почитани или се почитали от много православни народи. Това в изключителна степен важи за св. Петка от Епиват в Тракия, тъй като постоянните периодични премествания на мощите ѝ от Каликратия в Търново, от Търново във Видин, от Видин в Белград, от Белград в Цариград и от Цариград в Яш станали причина тази светица да получи всеправославна почит и да се превърне в ябълка на раздора за православните народи на Балканите, що се отнася до това на кой народ принадлежи. За същото свидетелствуват и многото епитети, които вярващите са ѝ дали — Епиватска, Търновска, Белградска, Яшка.

2) Избран бил един новомъченик, св. Йоан Нови (Белградски), в чието лице се срещат три православни балкански народа: гърците от Трапезунд Понтийски го поднесли като жертва на езичниците — татари от Белиград, а единоверците му в този град го почели като светец; един български книжовник, йеромонах Григорий Цамблак, е написал неговото мъченичество, и накрая, румънците са го провъзгласили за свой закрилник в Молдавското воеводство.

3) Най-накрая било избрано житието на най-великия светец на православната българска църква — св. Иван Рилски. В Света Гора — Атон били преведени житията и били съставени служби на гръцки език за най-великите светци на православната сръбска църква — св. Симеон и св. Сава. Същото важи и за най-големите светци на православната руска църква — св. Антоний и св. Теодосий. Така създателите и организаторите на манахеството от трите православни славянски църкви заели мястото, което им подходило, в богослужебния живот на Света Гора и особено сред гърците.

4) На лице е обаче, както би казал някой, и един групов критерий за избора на житията на горепосочените светци: мощите и на тримата са запазени, и тримата светци се смятат за чудотворци. Известно е, че светците-чудотворци са обособено почитани от вярващите, а техните мощи се превръщат в центрове за поклонение на много вярващи от близо и далеч. Божията благодат, която извира от мощите, се превръща в магнит, който силно привлича вярващите.

Тъй като в рамките на едно изложение не може да бъдат изследвани всички възхваляващи светците гръцки текстове, които произхождат пряко или опосредствено от аналогични текстове на Търновската книжовна школа, сега ще се ограничим да представим само цикъла от синаксари, жития и служби, посветени на св. Иван Рилски.

Не смятаме за излишно да подчертаем, че настоящата работа няма амбицията да представи като оригинални всички постановки. Това би било невъзможно, защото част от текстовете, с които работим, са били известни и в миналото и са привличали в значителна степен вниманието на някои изследователи и на пишещия тези редове.

Освен това такова нещо не отговаря на първоначалните намерения на изследванието ни. Целите му са:

а) Да дадем един общ преглед на гръцките агиографски и литургически текстове, които са посветени на св. Иван Рилски, и които са съставени под прякото или косвено влияние на българските църковни текстове, принадлежащи към т. нар. Търновска книжовна школа.

б) Да отбележим степента на влияние и зависимост на гръцките текстове от българските оригинали и в случай на различие между оригинала и преработката да издирим вероятните извори на преработвачите.

в) Да преценим до колко е бил голям интересът на гръкоезичните православни християни към св. Иван Рилски, който се е почитал и се почита извънредно много от българите и за когото представителите на Търновската книжовна школа са съставили агиографски текстове.

Тъй като на практика осъществяването на горепосочените цели би довело до издателска безизходица (поради големия обем на разработката), предпочетохме да ограничим представянето на житията, синаксарите и службите за светеца само с най-необходимите елементи. Същото ва-

жи с особена сила за службите, при които една по-пространна разработка не би била целесъобразна, защото службите, като химнографски текстове, имат хвалебствен характер и следователно зависимостта им от оригиналите е изключително малка и външна. За нас най-важно значение има от една страна самият факт че са съставяни службите и от друга страна — опитите за въвеждането им в богослужебния живот на православните гръкоезични християни.

II. Жития на св. Иван, писани от гърци

Не било възможно православните гърци да останат безразлични пред светостта на Иван Рилски. Те имали възможността да се запознаят с този велик светец и да го почетат през два исторически периода: по време на византийското владичество в България (971—1186) и по време на турското робство (1393—1878). Гърците проявяват своя интерес и след освобождението на България (1878). Повод за това дава една част от мощите на светеца, чието местонахождение се отбелязва в една ограничена гръцка територия. В настоящото изложение нямат място житията на св. Иван Рилски, които са излезли изпод перото на Георги Скилица и Димитър Кантакузин, защото творението на първия не принадлежи към творбите на Търновската книжовна школа, а съчинението на втория по начало не е писано за гърци, а за славяни. Следователно, разработката на гръцките жития на светеца задължително ще трябва да започне от началото на XIX век.

1. *Никодим Светогорец, Преработка на житието на св. Иван Рилски (1819 г.):* Докато в случая със Скилица и Кантакузин мотивите за заниманието им с житието на светеца са били лични, това не важи за св. Никодим Светогорец. Той е имал силно всеправославно съзнание и го е проявил главно в две свои произведения — сборници „Нов мартирологий“ и „Синаксарник за дванадесетте месеца на годината“. В първия сборник е включил всички мъченичества, които е имал на разположение, независимо от произхода на новомъчениците (гърци, българи, румънци, руснаци, сърби). Опитал се е да обогати втория сборник със синаксари на светци не само с гръцка, но и с друга националност. За да осъществи тази си цел, той мобилизира и монаси от Света Гора, които принадлежали към други народи. За изработването на житието на св. Иван сътрудничели двама монаси от Хилендарския манастир — монах Серафим като преводач и йеромонах Йона като сътрудник и спомоществовател. Житието е преведено от Серафим и след това Никодим го преработва и го пригажда към езиковата форма и стила на своя Синаксарник. Проблемът за изворите, от които Серафим е направил превода, не е окончателно решен в проучванията. Някои изследователи споменават като основен извор житието на светеца, което е написано от ръката на Патриарх Евтимий Тър-

новски, и на второ място т. нар. Първо проложно житие, творбата на Димитър Кантакузин със заглавие „Хрельо“, устната традиция и др.¹ По наше мнение изследването трябва да се насочи към издадените жития на синаксари на св. Иван, отпечатани през 17 и 18 век в Русия. Няма съмнение, че монах Серафим се е опрял на текста на Евтимий Търновски, за да осъществи своя новогръцки превод, и по-точно на изданието на епитропа на Киево-печораската лавра — Антоний Радивиловски (1671)². Това може да се докаже с много доводи. Подчертаваме само най-важния: ако човек се опита да направи един обратен превод от славянски на гръцки, с изненада ще открие, че има пред себе си съкратеното издание на Антоний. Неговия „Синаксарник“ са налице и най-малките прибавки и различия, които не могат да се оправдаят, ако приемем, че Серафим е използвал превода си изключително и само текста на Евтимий. Изобщо във връзка с нашето изследване трябва да подчертаем, че Серафим е могъл да почерпи сведенията за издигането на манастира от Хрельо и за пренасянето на мощите на светеца и от текста на Владислав Граматик, изхождайки от това, че неговият разказ за пренасянето на мощите на св. Иван Рилски в Търново в Рилския манастир в ръкописната традиция се смята за продължение на житието на светеца, написано от Патриарх Евтимий Търновски, поради което двете съчинения имат общо заглавие³.

Серафим прави превода си към 1805 г. и го предава на Никодим. През 1807 г., след около две годишно обработване на текстовете, той вече подготвя целия „Синаксарник“ и го предава на изпратения в изгнание патриарх Григорий V за проверка и издаване⁴.

Никодим издава синаксара на св. Иван на 19 октомври⁵. Преди текста той добавя следното: „Преподобният наш отец ЙОАН чудотворец, който се подвизавал в Рила планина и построил там манастир, почива в манастира в Рила, станал ктитор на манастира в Рила, а сега живееш в небесните обители“.

Този факт създава впечатлението и накара гърците, поклонници на светеца, да вярват, че на 19 октомври почитаме успението на преподобния Иван Рилски. Това не отговаря на действителността. Успението на св. Иван се чествува на 18 август, докато на 19 октомври се отбелязва пренасянето на мощите му от София в Търново.

Инициативата на Никодим за почитането на св. Иван от православните гърци дала богати плодове. Текстът на неговия синаксар не само бил отпечатан във всички издания на „Синаксарника“ (от 1819, 1842, 1861, 1981 г.)⁶, но и дал повод да се съставят и нови преработки, които получили популярност по-късно. За тях обаче ще говорим на друго място.

2. Йеромонах Дамаскин Рилски, *Превод на житието на светеца (1851 г.)*: Въпросният гръцки агиографски текст не принадлежи на перото на грък, а на българин. Преводът е направен от йеромонах Дамаскин Рилски.

ски (по-късно митрополит на Велес и Струмица, 1872—1875 г.) през 1851 г., докато бил студент в Богословската школа в Халки (1849—1855 г.). Той му поставил следното заглавие: „Житие и живот на преподобния и богоносен наш отец Иван Рилски Чудотворец, в което е включено и описанието на пренасянето на неговите свети мощи от град Сердика (София) във Велико Търново, написано на български от патриарх Евтимий Търновски и преведено от йеромонах Дамаскин, чедо на манастира на преподобния, за упражняване на езика и перото с цел те да станат по-гръцки“.

Както свидетелствува самото заглавие, тук става дума за превод на житието на преподобния Иван от български на гръцки. Като оригинал Дамаскин е използвал съответния текст на Евтимий, патриарх Търновски (1375-1393), както е издаден от преподавателя му по църковнославянски език в Богословската школа в Халки и монах от същия манастир, Неофит Рилски (Белград, 1836 г.)⁷. В Халки имало екземпляри от Белградското издание от 1836 г. Монаси от Рилския манастир ги изпратили на Неофит по негова молба. Той ги използвал за съставянето на служба на преподобния на гръцки език, която била поръчана на Неофит през 1847 г. от жителите-гърци на Мелник, за да почитат св. Иван на майчиния си език.

Дамаскин започнал превода на 2 октомври 1851 г. и го завършил на 29 декември същата година (за 89 дни). Сам той назовава своя труд „Трето упражнение“, като прибавя в края на заглавието „за упражняване на езика и перото с цел те да станат по-гръцки“. С други думи преводът представлява работа, която влиза в рамките на студентските задължения на Дамаскин. Въпреки това обаче има данни, които подкрепят становището, че изборът на житието за превод не е бил случаен и целта не е била единствено упражняването на гръцкия език. Дамаскин е превел житието с по-далечната цел да издаде текста. Сред обединяващия православен дух на Халкийската школа, който проличава не само в многонационалния православен ученически състав, но и в това, че тук преподавали учители от негръцки произход (напр. Неофит Рилски, преподавател по църковно славянски) и че църковното песнопение се осъществявало от два ученически хора на гръцки и на църковно-славянски, такива инициативи били насърчаващи и желателни. Те помагали за по-доброто взаимно опознаване на православните и се превръщали в предизвикателство за осъзнаването на своеобразието на Православието сред отделните народи.

Укрепването на българското самосъзнание на Дамаскин по време на следването му в Халки и ескалацията на конфликт между българите и Вселенската патриаршия за придобиване на църковната им независимост твърде вероятно са го подтикнали да осъществи желанията си да публикува житието на св. Иван. Преводът на Дамаскин е много ценен и полезен, защото представлява дословен превод на славянския текст на гръцки и то на безупречна катаревуса.

Запазен е в ръкописен кодекс под номер 142 от Националната библиотека в София (ff. 39^r—55^r)⁸ и беше издаден наскоро (през 1995 г.)⁹.

3. *Монах Яков Неаскитски, Преработка на житието на преподобния (1860 г.):* Яков Неаскитски бил монах на Света Гора — Атон през XIX век. Произхожда от Янина и е племенник на известния учител Теодорит. Известен е не само като писач на ръкописи, но и като съставител на оригинални произведения — служби, жития на светци и др., които се свързват главно с коливадския спор.

Повод за съставянето на житието на св. Иван бил даден на Яков от бившия Адрианополски митрополит Григорий Византиец (1830—1840), който искал да има на свое разположение служба и житие на светеца на гръцки език, несъмнено за да го почита в деня на неговата памет. Благодарението на Григорий пред преподобния при всички случаи се дължи на архиерейското му служение в митрополията на Тивериопол и Струмица (1821—1829). Намирайки се близо до Рилския манастир, той познава голямата любов на вярващите към св. Иван и сам той започнал да му отдава голяма почит. В Света Гора, където отишъл след 1840 г. и се оттеглил в манастир като бивш митрополит, той възложил на Яков да състави служба на преподобния. Последният довел до успешен край своята мисия през 1860 г. Така била създадена една нова „филада“ (книжка), която се състояла от две части — служба и житие — и която се използва един път в годината при чествуването на паметта на преподобния в манастира Ватопед, където живеел Григорий.

Житието на светеца, съставено от Яков, не може да бъде характеризирано като нова творба. Това е текстът от синаксарника на Никодим, в който са направени главно стилистични и езикови промени (замествания, размествания и прибавяния на думи). В общи линии има стремеж да се доближи текстът към народния говор, поне в определени форми. В много редки случаи се наблюдава пропускане на текст (изречения). Що се отнася до завършека, в текста на Яков има една незначителна отлика от синаксара на св. Никодим. Както времето на създаването (1860 г.), така и средата, в която се появява (манастира Ватопед), придават особено значение на преработката на Яков. Тя заслужава похвала в една бурна епоха, когато конфликтът между българите и Цариградската патриаршия прогресивно води нещата до крайности и до неконтролируеми положения. Докато в Цариград започвали отцепванията на българските архиереи от патриаршията, в Света Гора един бивш митрополит и някои монаси търсели мост за обединение между двата православни народа, от намиращи се в Османската империя, в лицето на един светец — св. Иван Рилски. Ще се сметне ли тази дейност за здравословна реакция против тайните интриги на епохата? Положителният или отрицателният отговор на този въпрос няма особено значение. Тази постъпка сама по себе си се е движела в

правилната посока — към единството на православните християни. Преработката на Яков остава неиздадена; тя се намира във Ватопедския ръкопис № 814 (ff 39^r—46^r)¹⁰.

4. *К. Хр. Дукакис, Преработка на житието на светеца (1895 г.):* През 1895 г. е публикувана една друга преработка на житието-синаксар на преп. Иван Рилски на страниците на „Големия синаксарник“ на К. Хр. Дукакис и по-точно в десетия том от поредицата (месец октомври).

Съставителят на изданието не отбелязва откъде е взел текста, но е лесно да се открие неговият източник. Сам той повтаря към своя синаксар забележката от „Синаксарника“ на Никодим, като заменя само една дума и на практика следва дословно текста на Никодим. В много случаи той променя думи от текста, но не го променя по същество, макар и да го прави „по-катаревусен“. Следователно и в случая с Дукакис имаме една обикновена преработка на преработката на Никодим. Единствената новост, която предлага този нов синаксарник е едно възвеличаване, посветено на паметта на светците от деня (19 октомври), което има следното съдържание:

„Йоиле пророче, чудотворче, и ти, Уаре мъчениче, и Леонтие, и Садоте, Евсевие, Феликсе и Йоане Рилски, застъпете се; за да бъдем спасени“¹¹.

5. *Виктор Матеу, Преработка на житието на светеца (1950 г.):* Големият синаксарник на Виктор Матеу е претърпял до днес доста издания с някои подобрения. Разлики по отношение на синаксара на св. Иван от Никодим Светогорец има в първото и второто издание на труда. Те се отличават по означението за произхода на синаксара¹² и по отпустителния тропар на светеца, който във второто издание е свършено различен¹³. Във второто издание е поправена годината на раждането на светеца. Изразът на Никодим „роди се по време на царуването на българския цар Петър и на царя на ромеите Константин Доиген в година 884“¹⁴ е променен от Виктор Матеу на „просия по време на царуването на Петър, царя на българите, и на царя на ромеите Константин VII Багрянородни, царувал в годините 913—959“¹⁵. Излишно е да отбелязваме, че поправката е съвсем точна и що се отнася до името на византийския император, и по отношение на годините, в които процъфтявала дейността на светеца.

Издателят не предава текста на Никодим дословно, а се намесва в него съвсем външно, главно със заместване на думи, с някои поправки, с нищожни добавки и изпускания на думи и изречения и др. Повечето поправки са направени с цел текстът да придобие „по-катаревусна“ форма. Макар че текстът на Виктор Матеу е преработка на преработка без съществени изменения в изложението, в сравнение с текста на Никодим, той има особено значение за широкото познаване на светеца сред пра-

вославните гърци, понеже Големият синаксарник е претърпял множество издания и е станал притежание на много вярващи¹⁶.

6. *Архимандрит Николай Протопапас, преработка на житието на светеца (1979 г.):* През 1979 г. е публикувана последната преработка на преработката на синаксара на Никодим Светогорец. Нейният автор е архимандрит Николай Протопапас. Повод за тази преработка дава изданието на службата на св. Иван, която е съставена от Александрос Морантидис¹⁷.

Отец Николай не подражава буквално на предишните преработки на синаксара. Той е използвал като основа синаксара на Никодим, но на много места го променя с прибавки (сравнително обширни) и други намеси. Този метод на работа неизбежно е довел отец Николай до повтаряне на някои неточности от миналото.

Трябва да се отбележи, че преработката на отец Николай няма много широко разпространение, понеже е публикувана заедно със службата на светеца, която се използва в богослужението само на остров Тинос и най-вече в манастира „Владичица на ангелите“ на планината Кехровуни¹⁸.

III. Гръцки служби в чест на преподобния Иван Рилски

Известен е и химнографският интерес, проявяван от гърците към преподобния Иван Рилски във византийско и следвизантийско време. Негови представители са познатите ни Георги Скилица и Димитър Кантакюзин. На първия се приписва един канон, посветен на св. Иван¹⁹, докато вторият се смята за автор на служба, посветена на пренасянето на мощите на светеца от Търново в Рилския манастир (1469)²⁰. Няма да се занимаваме обаче с тези произведения, главно защото са запазени или са написани изключително и само на старобългарски и са предназначени за вярващите славяни.

След горните разсъждения сме принудени да направим един голям скок във времето и да стигнем до 19 век.

1. *Искане на мелничани за съставяне на служба на светеца на гръцки език:* Липсата на служба в чест на св. Иван Рилски винаги е била осезателна сред гръкоезичните православни и особено сред онези, които живеели в градове и села на по-малко или по-голямо разстояние от Рилския манастир. Славата на този светец-чудотворец била известна не само на българоезичните жители на областта, но и на гръкоезичните. Манастирът на преподобния в Рила бил едно от най-значимите места за поклонение на Балканите. Някои поклонници, които нямали възможност да се поклонят на Светите места в Палестина, смятали поклонението в Рилския манастир за почти равностойно с поклонническото пътуване до Йе-

русалим. Гърците от Мелник, който се намира сравнително близо до Рилския манастир, почувствували нуждата да почитат ежегодно св. Иван на майчиния си език. Затова на 28 април 1847 г. отправили писмо до Неофит Рилски и го помолили да състави една служба на гръцки и да им я изпрати. В писмото си мелничани отправят остра критика по адрес на отговорните люде, че в продължение на толкова векове не са се погрижили за съставянето на служба на гръцки и за чествуването на паметта на светеца и от гърците: „Да изостава нашият език със съставянето на служба за такъв славен светец и чудотворец се смята за голяма грешка, и то грешка на онези, които не са се погрижили преди толкова години и дори векове или да я съчинят, или да я преведат от славянски; и ако тя беше запазена на нашия говор, несъмнено трябваше да се празнува и да се чествува паметта му още по-весело и радостно²¹“.

Жителите на Мелник имали специални причини да отправят такова прошение към Неофит: а) Защото им бил познат. В продължение на шест години (1821—1826) той посещавал гръцкото училище в града²² като ученик на известния учител от Мецово Адам Чапек²³; б) Защото бил монах от Рилския манастир; в) Защото бил издал в Белград (1836 г.) книга, която между другото съдържала и служба на св. Иван Рилски. Затова те го и насърчават в писмото си колкото се може по-бързо да изпрати: „на нас тази служба на общия ни духовен отец на гръцки, която със сигурност и без съмнение имате (готова)“; д) Защото бил отличен познавач на гръцкия език.

Въпреки проявеното добро желание, Неофит никога не успял да удовлетвори благословената молба на мелничани. През следващата година (1848) той бил назначен за преподавател по църковнославянски език в школата в Халки, където се установил²⁴. От Халки поръчал да му бъде изпратена от неговия манастир църковно-славянската служба на светеца (1849 г.) Действително екземпляри на службата (Белградско издание от 1836 г.) пристигнали в Халки²⁵, но Неофит не удовлетворил молбата на жителите на Мелник. Във всеки случай тези екземпляри не били загубени за делото. Те станали повод за създаването на две нови творби — превода на житието на светеца на гръцки от йеромонах Дамаскин и гръцката служба на преподобния, която служела за задоволяване на богослужебните потребности на Богословската школа в Халки.

2. *Константин Типалдос — Яковатос, митрополит на Ставропол. Служба на светеца:* В ръкописен кодекс (дело) № 48 от архива на семействата Типалодс — Яковатос в Ликсури, остров Кефалиния, е отбелязана една: „Служба на преподобния и богоносен наш отец Иван Рилски Чудотворец, която се пее на 19 октомври“. Текстът съдържа само двата първи листа от една тетрадка²⁶.

Тази служба е своеобразна, понеже в нея не са приведени всички текстове, които я съставят, а певецът непрекъснато се препраща към българската служба на св. Иван Рилски и към гръцките служби на светците Антоний (17 януари), Евтимий (20 януари) и Иларион (21 октомври). Оригиналните гръцки химни в службата са общо девет. Към тях трябва да добавим още три стихирни, подобни на вечернята (две към „Господи, възвах“ и една към „Стих“), които се отбелязват на полето и не са органично свързани със службата. Явно е, че те представляват по-късни прибавки, може би опит за замяна на славянските химни с гръцки. Същото съответствие съществува и в изпълняваните славянски химни, следователно те също са девет.

Горепосочената служба на св. Иван Рилски без съмнение е неразривно свързана с богослужебния живот на Богословската школа в Халки, именно защото идва от архива на митрополита на Ставропол Константин Типалдос-Яковатос. Както е известно Константин бил ректор на Халкийската школа през годините 1844—1864, а след това се оттеглил и се върнал в своето родно място — Кефалиния. Заедно със себе си той носел архива на школата²⁷. Така се обяснява наличието на тази служба в Кефалиния. След тази констатация вярвам, че е лесно да се възстанови историята на създаването и целесъобразността на службата.

От 1847 г. в Халкийската школа се преподавал предметът Църковнославянски език — в началото от Йоан Димитриадис, секретар за българския език в Патриаршията, а след това от йеромонах Неофит Рилски (1848—1852). Освен това се правели и практически упражнения на този богослужебен език. Студентите пеели химни на църковнославянски в храма на школата по време на службите (с последователно редуване на гръцки и църковнославянски). Тази практика била преустановена по време на Кримската война²⁸. Екземплярите от творбата на Неофит, която била издадена в Белград през 1836 г. и която съдържала и служба на преподобния Иван Рилски, станали повод за съставяне на смесена служба на св. Иван в рамките на смесените богослужебни последования (на гръцки и на църковнославянски) в храма на школата. Присъствието на Неофит и на студенти от български произход в школата непременно е допринесло за възникването на идеята в школата всяка година на 19 октомври да се почита паметта на преп. Иван Рилски — най-известния сред народа български светец. Под въздействието на тези фактори била създадена службата на св. Иван Рилски.

Съставянето на службата трябва да се отнесе хронологически към периода 1848—1864 (пристигането на Неофит в школата — заминаването на Константин от нея). Този период може да се ограничи още повече, между 1849—1854 и 1857—1860, защото по време на Кримската война преподаването на църковнославянски език и използването му в храма на школата е прекратено, а от 1860 г. засилването на българската борба сре-

щу Цариградската патриаршия по всяка вероятност не е благоприятствувало такива инициативи в школата. Присъствието там на българските йеромонаси Неофит Рилски (в периода преди Кримската война — 1848-1852) и станалия по-късно екзарх Антим (в периода след Кримската война — от 1857 г. нататък) потвърждава до голяма степен изложеното от нас становище.

Що се отнася до съставителя на службата, не бива да се изключва съставянето ѝ от Константин Типалдос, от една страна, понеже той е известен като съставител на служби и химни²⁹, а от друга страна, защото бил сред първите, които действували за прогресирането на предмета Църковнославянски език и за извършване на службите в храма на школата на гръцки език (от десния клир) и на църковнославянски (от левия клир). Сътрудничеството на един българин при съставянето на службата било необходимо, защото трябвало да се извършва препратка към славянската служба на светеца (Белград, 1836), към нейните тропари. Това можело да бъде направено както от един преподавател по църковнославянски (Неофит, Антим), така и от студент с български произход.

Значението на службата на св. Иван Рилски, която се появила в Халкийската школа в края на четиридесетте и педесетте години на 19 век не трябва да се ограничава единствено и само в нейното създаване, тъй като тук в действителност става дума за девет оригинални гръцки тропара. Нейната стойност се крие в духа на единството, който изразява — единство между гръкоезичните и славяноезичните православни християни, които под покрива на един и същи храм славословели Бога обединени, макар всеки да пеел на майчиния си език. И тази среща се осъществявала в личността на един светец, почитан изключително много от българския народ, личността на св. Иван Рилски.

2. *Яков Неаскитски. Служба на светеца (1860 г.):* Още във втората глава на настоящата работа беше отбелязано, че Яков пристъпил към съставянето на службата, за да изпълни молбата на бившия Адрианополски митрополит Григорий. Това станало през 1860 г. на Света Гора — Атон и по-точно в манастира Ватопед.

Не е необходимо специално изследване, за да се забележи, че единствения извор за Яков е бил синаксарът на преп. Иван Рилски, намиращ се в „Синаксарника“ на св. Никодим. Използването на този синаксар е било изцяло избирателно. Яков пише служба, а не житие. Не го интересуват подробности от житието на светеца, нито неколжократните пренасяния на мощите му (Рила — София — Острогом — София — Търново — Рила). Животът на св. Иван започва в родното му място Скрино и завършва в Рила планина. Би било пропуск, ако не подчертаем тук, че св. Иван Рилски се възхвалява от Яков като изключителен светец на България (Мизия) и на българите.

Що се отнася до съдържанието, службата има пълнота, понеже се състои от химните и четивата на малката вечерня, на голямата вечерня и на утринната. В последованието на утринната има три канона: първият е посветен на пресвета Богородица, докато другите два са посветени на преп. Иван Рилски.

Службата³⁰ се предхожда от два текста на Яков, които не са органично свързани с нея. Първият е един химн, съставен от шест петнадесетрични стиха, представляващи възхвала и молитва към св. Иван и могат да се характеризират като „Стихове, посветени на преп. Иван“³¹. Вторият е една епиграма от девет ямбични стиха, с които Яков се представя като съставител на службата и моли тълкувателите ѝ да го споменават в молитвите си³².

Достойнствата на химнографската творба (служба) на Яков са лесно различими в цялото ѝ изложение. Малката зависимост на автора от неговия извор му дава възможност да съчинява стиховете с голяма свобода и лекота, с много богат речник, с достатъчно стилистични фигури, с изобилно използване на агиографски пасажии общи места от по-ранни химнографи и др. Казаното по-горе не изключва съществуването на някои „слабости“ в отделни стихове на химните, като излишни срички, недостиг на сричка или срички, несъответствие между ударенията и музикалните ударения и др. Езикът на службата е книжовно койне с малко форми на архаичния език.

3. *Александър Мораитидис, Служба на светеца (1917 г.):* Най-новата служба в чест на св. Иван е излязла под перото на новогръцкия литератор Александър Мораитидис (1850-1929). Този писател от остров Скиатос е известен и като химнограф. Той и писал служби, допълвал е други и е съчинявал тропари за светци³³.

Повод за новото съчинение са дали братята от манастира „Владичица на ангелите“ в планината Кехровуни на остров Тинос. Някакъв йеромонах Гаврил от о-в Сирос подарил на манастира китката от дясната ръка на мощите на светец в сребърна мошехранилница, на която имало следния надпис:

ΑΥΠΗ 1788
 ΜΕΡΟΥΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΗΟΥΑΝΟΥ
 ΝΕΡΕΟΥΣ ΚΑΙ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ
 ΠΡΟΤΟΥ ΚΤΗΤΟΡΟΣ
 ΓΙΟΥΚΟΣΤΑΝΤΗΣ ΝΙΚΟΛΛΟΥ
 ΝΕΡΕΟΥΣ ΑΣΗΜΟ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΑ
 ΔΗΜΗΤΡΙ ΧΡΗΣΙΚΟΣ

ΑΥΠΗ 1788
 Част от свети Иван,
 свещеник и чудотворец,
 пръв ктитор,
 Юкостантис Николай
 свещеник, Асимо презвитера
 Димитри, Хрисикос

Притежателите на тази част от мощи са отъждествили „свети Иван, свещеник и чудотворец [и] пръв ктитор“ със св. Иван Рилски³⁵. Трябва да се отбележи, че дясната ръка действително липсва от мощите на св. Иван Рилски. Днес не сме в състояние да отговорим на логичния въпрос как и кога е стигнала до Сирос тази част от мощите. По-стари писмени свидетелства споменават, че тя се скита някъде из Русия³⁶.

Александър Мораитидис, приятел на манастира в Кехровуни, отпечатал на хартия за десет дена (от 6 до 15 октомври 1917 г.) службата на преподобния, като удовлетворил желанието и молбата на братята от манастира. От тогава досега всяка година на 19 октомври, деня на пренасянето на мощите на св. Иван от София в Търново, монахините в манастира в Кехровуни празнуват паметта на светеца с всенощно бдение³⁷.

Новата служба е една обикновена служба, съставена от последованията на голямата вечерня и на утринната, докато накрая се добавят упътвания за литургията, а така също и за двете величания. На утринната се пеят два канона — един на св. Богородица и един на светеца; и двата на на 8-ми глас. Мораитидис е поместил само канона на светеца, без акростих. Всяка песен се състои от четири тропара, а целият канон — от 32.

Без никакво съмнение Мораитидис е имал като извор за съставянето на службата синаксара на св. Никодим. Сведенията от синаксара обаче се използват по един особен начин. Най-напред се създава силно впечатление, че химнографът „скрива“ етническата принадлежност на св. Иван. В текста нито веднъж не се споменава България или българите. Единствено често повтаряното име на Рила напомня — естествено на онези, които са запознати добре с географията — за страната, където се подвизавал св. Иван. Някои поетически изрази дори могат да създадат у читателя впечатлението, че св. Иван е монашествувал някъде в Близкия изток³⁸. Във всеки случай не е задължително да приемем, че има едно умишлено заличаване на народността на св. Иван, понеже в ръкописа от Скиатос в четвъртата стихира, подобна на „Господи, възвах“, св. Иван се определя като „на Мизия всеславна издънка“³⁹, вместо „на Рила всеславна издънка“⁴⁰: това откриваме в изданието на архимандрит Николай Протопапас. Може би Мораитидис е сметнал за достатъчно това единствено споменаване на архаичното Мизия — родината на св. Иван, защото земното отечество на светеца винаги е без особено значение за един химнограф. Терминът *Мизия* в по-старите текстове означава *България*⁴¹ и употребата му от Мораитидис в един поетически текст, какъвто е службата, е напълно оправдана. Все пак не може да се изключи вероятността замяната на думата *Мизия* с думата *Рила* да е дело на някоя монахиня от Тинос.

Използуването в службата на данни от житието на светеца е обилно. Езикът на службата е доста обикновен. Това е катаревуса с тенденция към архаизиране. Поетическата ѝ стойност трябва да се определи в рамките на този вид творчество. При всички случаи не е възможно тя да бъде

определена като шедьовър на жанра, понеже носи характерните и нехарактерни недостатъци на такива химнографски съчинения.

Творбата на Александър Мораитидис е запазена в два ръкописа:

а) В кодекса на Георгий Ригас, Т. I, стр. 531—535, и в три прибавени (на о-в Скиатос) неподвързани листа. Посоченото съчинение носи заглавието: 'Ακολουθία 'Αγίων συλλεγεῖσαι καὶ ἐπιμελῶς διορθωθεῖσαι παρὰ Γεωργ. Α. Ρήγα, Οἰκονόμου καὶ 'Αρχιερατιοῦ 'Επιτρόπου Σκιαθοῦ („Служби на светци, събрани и грижливо поправени от Георг. А. Ригас, иконом и архиерейски наместник в Скиатос“).

б) В кодекса — книжка на манастира „Владичица на ангелите“ в планината Кехровуни на о-в Тинос.

Досега текстът на службата е бил издаван два пъти — от В. Скуварас (1960)⁴² и от архимандрит Николай Протопапас (1979)⁴³, които са се придържали съответно към двата посочени по-горе ръкописа.

IV. Отделни химни, посветени на преподобни Иван Рилски (1895, 1950, 1964 г.)

Вече бе отбелязано на съответните места, че в определени издания на синаксари съставителите на изданията смятат за целесъобразно да прибавят и един химн, посветен на преп. Иван Рилски. Тези случаи описваме по-долу:

1. Константин Хр. Дукакис съставя през 1895 г. едно величание, посветено на всички светци в деня 19 октомври, а именно — на пророк Йоил и на светците Уар, Леонтий, Садот, Евсевий, Феликс и Иван Рилски. Това величание гласи:

„Величание на светците

*Йоиле пророче-чудотворче и Уаре мъчениче, и Леонтие, и Садоте, Евсевие, Феликсе и Иване Рилски, застъпете се за нашето спасение“.*⁴⁴

Това групово величание само по себе си не трябва да ни учудва, защото в съзнанието на Дукакис не съществувал „голям“ светец на деня, който да се е отличавал и да го е задължавал да му състави отделно величание.

2. В първото издание на Големия Синаксарник на Виктор Матеу (1950 г.), издателят прибавя следния отпустителен тропар на св. Иван:

Глас 5. Сөбезначалное слово

*Отказал се от грижите на живота
и приел ангелско житие,
посветил душата си на въздържание,
ти щедро си получил от Бога
благодатта на чудесата,
Йоане чудотворче,*

*понеже се молиш за нас,
които благочестиво те възхваляваме.⁴⁵*

3. През 1964 г. във второто издание на Големия синаксарник на Виктор Матеу на мястото на отпустителния тропар от първото издание е поместен следния отпустителен тропар:

*Глас 5. Собезначалное слово
Съименник на благодатта на Божия Дух
ти с равноангелски живот очисти ума си,
щедро прие богатството, преподобни,
и творец на чудеса стана истиински,
отче наш Йоане,
понеже се молиш непрестанно
да бъдат помилвани душите ни.⁴⁶*

И двата горепосочени отпустителни тропара без съмнение принадлежат към творбите на известния химнограф монах Герасим Микраянанит. Съставил ги е специално за Големия синаксарник, когато е трябвало да се направи първото и после второто издание на тома за месец октомври⁴⁷. Изглежда, че отпустителният тропар в първото издание не го е удовлетворил и затова цели 14 години по-късно този неуморен творец на химни пристъпил към неговата замяна. Това явление — създателят да отхвърли по-раншни свои духовни творения — е действително интересно.

V. Вместо заключение

1. Статистиката и цифрите не винаги са обективен отговор на един въпрос. В действителност заслужава да се спомене фактът, че от началото на 19 век до днес шестима гърци са се занимавали с живота на преподобния Иван Рилски и са ни оставили жития или синаксари. Картината е впечатляваща, но и нереална по следните причини. Текстовете на Яков Неаскитски, К. Хр. Дукакис, Виктор Матеу и Николай Протопапас са в по-малка или по-голяма степен преработки на преработката на синаксара, съставен от св. Никодим Светогорец. Единственият им принос, без съмнение, е запознаването на по-широк кръг гръцки читатели със светеца. В допълнение трябва да подчертаем, че текстът (синаксарът) на Яков и до днес остава неиздаден.

2. Гръцкият превод на житието на светеца от йеромонах Дамаскин Рилски, независимо от българския произход на автора, трябва да бъде поставен в рамките на гръцкия интерес към българския светец. Преподаватели от Богословската школа в Халки са възложили или одобрили превода на посочения текст.

3. Що се отнася до службите, интересът към тях е по-определен и по-неотдавнашен. Гражданите на Мелник никога не били удостоени да получат гръцка служба, въпреки че горещо го желаели. Трите служби, които били съставени, са може би една задоволителна цифра. Стеченията на

обстоятелствата обаче не позволили тяхното издаване по времето, когато са били съставени, за да може да бъде оказана по-голяма почит на преподобния. За това съдействували: българският въпрос (за службата от Халки), преждевременната смърт на бившия Адрианополски митрополит Григорий (за службата от манастира Ватопед) и ограничаването на почитта към светеца в манастира в Кехровуни (за службата от Тинос).

4. Това, че почитанието на св. Иван Рилски не било включено в миенеите, е лесно обяснимо, тъй като гръцките текстове (синаксари, служби) се появили след окончателното оформяне на печатните миенеи, т.е. след 1800 г.

5. Интересът на гърците към светеца е бил продължителен. Началото на този интерес трябва да отнесем към 11 век (пренасянето на мощите в София), подемот му — в 12 век (съставянето на житие от Георги Скилица, връщането на мощите от Унгария) и новия му възход — през 19 и 20 век (съставянето на 5 синаксара, три служби и един превод на житието). Трябва да отбележим, че Димитър Кантакузин (15 век) не е писал като грък, а като православен (ромей) и, понеже е живял в Сърбия, сметнал за целесъобразно да напише житието на светеца на старобългарски.

6. Периодът на „голямото мълчание“ за св. Иван от страна на гърците (16—18 век), през който са се появили 5 български текста⁴⁸, има своето оправдание. Това е периодът на православния род, когато притъпяването на народностното съзнание сред широките маси в Османската империя е било естествено. Всички православни представляват православен миллет и не чувствуват остра нужда от разграничаване. Това не означава, че през тези векове, нямаме примери за проява на интерес от страна на гърците към книжовните църковни текстове на други православни народи.

7. Началото на гръцкото отличаване на св. Иван трябва да бъде поставена във втората половина на 18 век, по време на силното пробуждане на гръцкия народ. Затова не е случаен фактът, че интересът на православните гърци към този светец намира отговор в творбата (Синаксарник) на един последовател на идеята за православния род, за ромейството и всеправославието — св. Никодим. Примерът на Никодим е бил последван от много негови съотечественици, дори и тогава, когато отношенията между българи и гърци са поставени на изпитание в огъня на национализма и сред национални и военни конфликти.

8. Гръцките жития и химни, посветени на св. Иван Рилски, са в тясна, пряка и непряка зависимост от произведенията на Търновската книжовна школа. Непосредствена връзка се забелязва между житията-синаксари, защото техен основен прототип е житието на преподобния, излязло изпод перото на патриарх Евтимий Търновски (според изданието на Антоний Радивилowski и Неофит Рилски), както и Описанието на пренасянето на мощите на светеца от Търново в Рила от Владислав Граматик. Непря-

ка зависимост се наблюдава в службите и в отделни химни, защото техните автори-химнографи са имали за извори гръцките преработки на житието на преподобния.

БЕЛЕЖКИ

¹ Виж Иванов, Й. Жития на св. Ивана Рилски с уводни бележки, София, 1936, с. 26; Милев, А. Гръцки жития на свети Иван Рилски — Духовна култура, 56 (1976), №10, 31—32; Кенанов, Д. Евтимиевото житие на св. Иван Рилски в агиографската традиция. — *Palaeobulgarica* 16 (1992), № 1, 54—55.

² Прѣвнѣгѣ ѡца нашегѣ иванна рилскаго житіе и всѣхъ сказка по преданію церковному за вѣсненіе к' възрѣ: прече: і мѣт' гнѣ ѡца иннокентія гизіела матію бжїю архїмандрїтї: вѣч чѣдъ лауры кїево печерскїа первое туполкѣ изобрази са и мїръ ѡбавлена на пвласъ дшїевнїю влѡчестивнїкѣ восточної цркви пвсащннїкї и возлюбленнїкѣ сыннѣгѣ. в той же стѡй ѡвїтїаи напечатана в лѣ: ѡ ржѣтка гдѣ вѣ и спѣа ншїегѣ іс хрїта а҃ѡа.

³ Виж Kalužniacki, E. Werke des Patriarchen von Bilgarien Euthymius (1375—1393) nach den besten Handschriften, Wien 1901, 405—431.

⁴ Виж съответно Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Άγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης. Ὁ βίος καί τά ἔργα του 1749—1809, Ἀθήναι 1959, σ. 296—298, 302—304.

⁵ Νικόδημου Ἀγιορείτου, Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ ... Ἐν Βενετίᾳ 1819, σ. 172—175.

⁶ Преди 1981 г. има четвърто издание, което е осъществено от издателската къща на К. Х. Спанос (без година на изданието). Става дума за фототипно издание на предишното трето издание от 1868 г.

⁷ За това издание виж Стоянов, М. Българската възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806-1878, Т. I, С., 1957, № 5612, с. 263.

⁸ Стоянов, М. Опис на гръцките и други чуждоезични ръкописи в Народната библиотека „Кирил и Методий“, С., 1973, с. 148. Срвн. Stanchev, Kr. Greek-Bulgarian relations in the field of Hagiography XVth-XIXth centuries. — В: Културни и литературни отношения между гърци и българи от средата на XV до средата на XIX век. I Гръцко-български симпозиум, Солун, 1980, с. 270.

⁹ Γόνης, Δ. Β. Βίος τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τῆς Ρίλας σέ ἐλληνική μετάφραση. — In: Ἐλιοτημονική Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1995, № 30, 351—411 (текстът е на стр. 371—386).

¹⁰ Ръкописът е описан в: Μητροπολίτου πρώην Λευτεπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, γέροντος Ἀρκαδίου ἱεροδιακόνου Βατοπεδίου, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων, Παρίσι, 1924, p.158.

¹¹ Δουκάκη, Κ. Χρ. Μέγας Συναξαριστής ..., Т.10, Ἐν Ἀθήναις, 1895, σ. 267-271. Трябва да се отбележи, че във второто издание са пропуснати както величанието, така и бележката, отнасяща се до превода на текста от славянски на гръцки.

¹² Βικτωρος Ματθαίου, Ὁ Μέγας Συναξαριστής τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Т: 10, Ἀθήναι, 1950¹, σ. 333, σημ. 1, Ἀθήναι, 1964², σ. 429, σημ. 1.

¹³ Βικτωρος Ματθαίου, Ὁ Μέγας Συναξαριστής ..., Т. 10, Ἀθήναι, 1950¹, σ. 335, Ἀθήναι, 1964², σ. 431.

¹⁴ Νικόδημου Ἀγιορείου, Συναξαριστής, Ἀθήναι, 1868, σ. 144.

¹⁵ Βικτωρος Ματθαίου, Ὁ Μέγας Συναξαριστής ..., Т. 10, Ἀθήναι, 1964², σ. 431.

¹⁶ Известни са повече от пет издания (1950¹, 1964², 197³, 1974⁴, 1981⁵ и др.) Следващите издания носят обозначение 5-то издание (напр. 1988, 1992).

¹⁷ **Ἀρχιμ. Νικολάου Περωτοπαπᾶ**, + **Ἀλεξάνδρου Μωρα αἰτίδου**, *Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τῆς Ρίλας*, Ἀθῆναι, 1979, σ. 14—22.

¹⁸ За този манастир вж. **Ст. Λαγουρῶ**, *Τό μοναστήρι στό Κεχροβοῦνι τῆς Τήνου*, εκδ. “Τῆνος”, Ἀθῆναι, 1996.

¹⁹ Срвн. Ангелов, Б. Из историята на старобългарската и възрожденската литература, С., 1977, с.60—71.

²⁰ Ангелов, Б., Г. Данчев, Ст. Кожухаров, Г. Петков. Димитър Кантакузин. Събрани съчинения, С., 1989, с. 44—77 (текстът е на с.58—71, издаден е от Ст. Кожухаров).

²¹ Писмото на мелничани е издадено от **Ив. Снегаров**; Принос към биографията на Неофит Рилски (гръцки писма до него), (С., 1951, с.324—326).

²² **Радкова, Р.** Неофит Рилски и новобългарската култура. Първата половина на XIX век, С., 1988², с. 25—27.

²³ За Адам Чапек вж. **Γεῖτου, Μ. Γ.** *Ἡ πατριαρχική ἐξουχία Μετσόβου* (1659—1924), *Ἡ θερησκευτική, ἐθνική καὶ κοινωνική της, προσφορά*, Ἰωάννινα, 1991, σ. 116—117.

²⁴ **Σταυροῖδου, Β. Θ.** *Ἡ ἱερά Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης 1844—1923*, Т. 1, Ἀθῆναι, 1970, σ. 137. Неофит трябва да е останал в школата до август 1852 г., защото едва през септември същата година се търси нов преподавател по църковнославянски. Вж. **Μεταλληνοῦ, Γ. Δ., Βαεβῶρας Καλογεροπούλου – Μεταλληνοῦ.** *Ἀρχεῖον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας – Ἱεράς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης – Σχολαρχία Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου (Τυπάλδου – Ἰακωβάτου) 1844—1864*, Т. 2, Ἀθῆναι, 1987, σ. 405—406 и 559—560, № 661 и 958, където има писма на ефорията и съответно на ректора. Като приемник на Неофит се появява йеромонах Партений Зографски. Редица писма на ректора, на ефорията на школата, на Светия синод и на Никомидийския митрополит Дионисий показват, че Неофит се е отказал от преподавателските си задължения през август 1852 г. (**Снегаров, Ив.** *Принос към биографията...*, с. 391—397). За времето, през което Неофит работи в Халки вж. **Радкова, Р.** *Неофит Рилски...*, с. 182—193.

²⁵ За съответната кореспонденция вж. **Снегаров, Ив.** *Принос към биографията...*, с. 324—326, 349—350, 354—355, 356, 356—357.

²⁶ Виж **Μπόνη, Κ. Γ.** *Ἀρχεῖον σύμμικτα. Τακτοποιήσις καὶ μελέτη τοῦ ἀρχείου τῶν οἰκῶν Τυπάλδων – Ἰακωβάτων ἐν Ληξουρίου τῆς νήσου Κεφαλληνίας*, *Ἐπετηρίς Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 2 (1970), 581.

²⁷ За съответните перипетии на архива на Халкийската богословска школа вж. в **Μεταλληνοῦ, Γ. Δ., Βαεβῶρας Μεταλληνοῦ.** *Ἀρχεῖον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας – Ἱεράς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης – Σχολαρχία Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου (Τυπάλδου – Ἰακωβάτου) 1844—1864*, Т. 1, Ἀθῆνα, 1985, σ. 26—36.

²⁸ Виж **Μέξη, Ἀ. Δ.** *Ἡ ἐν Χάλκῃ Ἱερά Θεολογική Σχολή. Ἱστορικά σημειώματα [1844—1864]*, Т. 1, Ἀθῆνα, 1985, σ. 26—36.

²⁹ Виж особено ръкопис (дело) № 48 от архива на семействата Типалдос-Яковатос (**Μπόνη, Κ. Γ.** *Ἀρχεῖον σύμμικτα...*, σ. 580—583), където се представят и химнографските произведения на Константин.

³⁰ Текстът на службата беше издаден от **Χριστίνα Μπουλάκη - Ζηση** Ἰακώβου Κωφοῦ Νεασκητιώτου Ἀσματική Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ρίλας, - In: Κληρονομία, 1982, №14, 85—124 (текстът е на с. 100—124). Текстът се представя изборно. Изданието не е критическо.

³¹ **Μπουλάκη - Ζηση**, Χρ. Ἰακώβου Κωφοῦ ..., σ. 100. Тези стихове са както следва:

*Иване всепреподобни, велика слава на Мизия,
понеже оставаш в нетленното жилище на божествения Дух
и изцеляваш страдащите от разни болести,
моли се винаги на Христос да спаси от различни злини онези,
които с любов чествуват твоята свещена памет
и с любов целуват твоя почитан образ.*

Този химн безспорно се пее, както съответните песнопения от византийското и следвизантийското песенно творчество. Във връзка с това вж. **Στάθη, Γε. Θ.** Ἡ δεκαλεντασύλλαβος ὑμνογραφία ἐν τῇ βυζαντινῇ μελοποίᾳ καὶ ἔκδοσις τῶν κειμένων εἰς ἓν Corpus, Αθήναι, 1977. За определянето на химна дължа благодарност на колегата Григорис Статис.

³² **Μπουλάκη - Ζηση**, Χρ. Ἰακώβου Κωφοῦ ..., σ. 100. Лично аз не съм съгласен с включването на посветителните стихове и епиграмата в службата на преподобни Иван Рилски, защото те не са част от нея. За това свидетелствува и фактът, че са вмъкнати между заглавието на службата и последователното на вечернята, с което в същност започва всяка служба.

³³ За химнографското дело на Александър Мораитидис вж. **Σκουβαρά, Β.** Τό ὑμνογράφικό ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου Παλαδιαμάντη καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδη. Μέ ἀνέκδοτα φιλολογικά καὶ μουσικά κείμενα, Ἀθήνα, 1960, особено σ. 46—48 и 69—111. Виж също **Πάσχου, Π. Β.** Ἀλεξάνδρος Μωραϊτίδης ὁ ποιητής, ὁ μοναχός, ὁ ὑμνογράφος, Ἀθήναι, 1976, σ. 21—24; **Πάσχου, Μ. Π.** Ὁ Μωραϊτίδης διορθωτής Ἀκολουθίων. - Ἐκκλησία, 1975, №52, 164—165 и 198—201.

³⁴ Надписът е издаден от архимандрит **Νικόλαος Πρωτοπαλάς** „+ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου, Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τῆς Ρίλας, Ἀθήναι, 1979, σ. 11. Виж също **Архимандрит Панталеймон Д. Пулос**. Св. Иван Рилски. Вечен покровител на българския народ, С., 1992, с. 503. Имената биха могли да се разгледат и по друг начин, като се приеме, че двете последни имена (Димитрис, Хрисикос) принадлежат на едно и също лице, т.е. да се приеме, че само първите двама (свещеникът и презвитерата) са дарители, а третият е майсторът, изработил кутията. С други думи Хрисикос да бъде тълкувано или като фамилия, или като професия, тъй като Χρῦσικός е равнозначно на Χρῦσοχοός (златар). Последното се приема и от архимандрит **Панталеймон Пулос** (Св. Иван Рилски..., с. 503—504).

³⁵ Архимандрит **Панталеймон Пулос** твърди: „трябва да приемем, че йером. Гавриил при предаване на честната десница е съобщил, че тя принадлежи на Рилския пустиножител“ (Св. Иван Рилски..., с.504). Това не е сигурно. По-вероятно е отъждествяването в надписа на св. Иван с преподобния Иван Рилски да е станало с помощта на „Синаксарника“ на св. Никодим Светогорец. Монахините от манастира в планината Кехровуни са потърсили в „Синаксарника“ всички све-

тци, които носят името Йоан и на основата на биографските данни са пристъпили към сравнението и отъждествяването.

³⁶ Виж отново архим. Панталеймон Д. Пулос. Св. Иван Рилски..., с. 501—502.

³⁷ Описание на хронологията на поставянето на надписа към мощите на преподобния, на съставянето на службата и на почитанието на светеца ни дава архим. Николай Протопапас (Ἀκολουθία..., σ. 10—13). Виж също архим. Панталеймон Д. Пулос. Св. Иван Рилски..., с. 503—505, където има и новобългарски превод на съответните писма на съставителя на службата Александър Морантидис.

³⁸ Виж първата стихира, подобна на „Господи, въззвах“:

Как да те наречем, Йоане?

Втори Павел Тивански или Антоний Велики?

Нова звезда на Либия или наставник на Нитрия?

Виж също и „Славата“ към „Господи, въззвах“: „Затова при чествуването на твоята памет ликуват Египет и Либия, и Йорданската пустиня, и като ни призовават за духовно угощение, проповядват твоите подвизи...“ (Πρὸς τοπαλᾶ, Ν. Ἀκολουθία ..., σ. 25, 26).

³⁹ Σκουβαρᾶ, Β. Τό ὑμνογραφικό ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδη. Μέ ἀνέκδοτα φιλολογικά καὶ μουσικά κείμενα. Ἀθήνα, 1960, σ. 86.

⁴⁰ Πρὸς τοπαλᾶ, Ν. Ἀκολουθία ..., σ. 26.

⁴¹ Сравни Moravcsik, G. Byzantinoturcica. II. Sprachreste der Turkvolker in den byzantinischen Quellen, Berlin, 1958, 207—208.

⁴² Σκουβαρᾶ, Β. Τό ὑμνογραφικό ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδη. Μέ ἀνέκδοτα φιλολογικά καὶ μουσικά κείμενα. Ἀθήνα, 1960, σ. 85—95. Трудът е припечатка от Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, 1960, № 7, 242—252.

⁴³ Αρχιμ. Νικολάου Πρὸς τοπαλᾶ, + Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου, Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τῆς Ῥίλας, Ἐκδοσις ἱεραῶς μονῆς Κεχροβουνίου, Ἀθήνα, 1979, σ. 23—43.

⁴⁴ Δουκάκη, Κ. Χρ. Μέγας Συναξαριστής, Τ. 10, ἐν Ἀθήναις, 1895, σ. 271.

⁴⁵ Βίκτωρ ος Ματθαίου Ὁ Μέγας Συναξαριστής ..., Τ. 10, Ἀθήνα, 1950¹, σ. 335.

⁴⁶ Βίκτωρ ος Ματθαίου Ὁ Μέγας Συναξαριστής ..., Τ. 10, Ἀθήνα, 1964², σ. 431. То се повтаря във всички по-нови издания на Големия синаксарник и точно на същата страница.

⁴⁷ До това заключение се стига, когато се прочете предговора на тома, където се отбелязва следното: „За изрядността и появата на този том си сътрудничиме с преподобнейшия монах г-н Герасим Микраянанит, който любезно предложи съставените от него тропари, кондаци и величания за светците, за които нямаше такива“ (Βίκτωρ ος Ματθαίου Ὁ Μέγας Συναξαριστής ..., Τ. 10, Ἀθήνα, 1950¹, σ. 10). На същата страница в другите издания на Големия синаксарник се повтарят (с друга формулировка) сведенията за вмъкването в тома за октомври на тропари, кондаци и величания от монах Герасим.

⁴⁸ Имам предвид „Повест за връщането на мощите на св. Иван Рилски в Рилския манастир“, „Житие от монаха Даниил Рилски“, „Трето проложно житие“ и „Житие от поп Пунчо“. Срвн. Ангелов, Б. Повествователни съчинения за Иван Рилски в старобългарската литература. — В: Език и литература, 1977, № 1, 69—71.